

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שיעור ט: שינוי במלאכות פיקוח נפש

א. הקדמה

המפגש בין שבת לבין פיקוח נפש מהווה מפגש בין שני ערכים יסודיים, שכן השבת היא ערך עליון בעדות על בריאת העולם וכן חיי האדם חשובים הם ועליהם נאמר 'וחי בהם'.
ראינו שהפוסקים נחלקו במענה למפגש זה בשאלה האם שבת 'הותרה' או 'דחויה' בפני פיקוח נפש.
בשיעור הקודם ראינו את הדיון ביחס למלאכות פיקוח נפש ע"י גוי, כרצון וצורך למעט ככל שניתן ב'חילול שבת'.
אופן נוסף עליו דנו הפוסקים הוא עשיית מלאכות פיקוח נפש בשבת באמצעות שינוי מהמלאכה המקובלת.

ב. המקור: יולדת

המקור לשינוי במלאכות פיקוח נפש נמצא במקרה של יולדת בשבת, שם נאמר שיש לחלל עליה את השבת גם במקרה ובו היא צריכה שמן. ברם, באופן הבאת השמן מבואר שיש להביא לה בכלי הקשור לחברתה בשיער שלה כדי ליצור שינוי במלאכת הוצאה -

בבלי שבת (קכח ע"ב):

מילדין את האישה וקורין לה חכמה ממקום למקום, ומחללין עליה את השבת.
לאתוויי מאי? לאתוויי הא דתנו רבנן: אם הייתה צריכה לנר - חבירתה מדלקת לה את הנר.
ואם הייתה צריכה לשמן, חבירתה מביאה לה שמן ביד. ואם אינו ספק ביד, מביאה בשערה. ואם אינו ספק בשערה, מביאה לה בכלי...
אם הייתה צריכה לשמן וכו' - תיפוק ליה משום סחיטה.
רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו: אין סחיטה בשיער. רב אשי אמר: אפילו תימא יש סחיטה בשיער, מביאה לה בכלי דרך שערה, דכמה דאפשר לשנויי משנינן.

~ יש להדגיש, שהצורך בשינוי הדרוש אינו בא על חשבון סכנת הנפשות, שכן אם השינוי יהווה פגיעה בחולה אין צורך לשנות -

ריטב"א (שבת קכח ע"ב ד"ה והא):

והא דאמרינן כל מה דאפשר לשנויי משנינן, דווקא שבאותו איחור לא יבוא לידי סכנה.

? האם מדובר רק מקרה ייחודי (יולדת) בו נדרש שינוי, אך בכל חולי אחר שיש בו סכנה לא נדרש שינוי במלאכת פיקוח נפש?

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ג. חולה שיש בו סכנה: מחלוקת הראשונים

1. דעת הרמב"ן: הצורך בשינוי

לדעת הרמב"ן, לא מדובר על דין ייחודי דווקא ביולדת, אלא המקרה שלה מהווה 'בית אבי' לכל חולה שיש בו סכנה שיש לשנות במלאכות שבת לפיקוח נפש, כל עוד לא מדובר על החרפת הסכנה

רמב"ן (תורת האדם שער המיחוש, עניין הסכנה):

ושמעין מינה, דכל צרכי חולה אף על פי שיש בו סכנה היכא דאפשר למעבד לה למלאכה בשינוי שלא יתחלל בה שבת משנין ואין מחללין. והוא שלא יתאחר צרכו של חולה בשינוי זה כלל.

2. דעת המאירי: אין צורך בשינוי

לדעת המאירי, המקרה של היולדת שם יש לשנות במלאכות שבת הוא דין ייחודי עבודה, שכן רוב היולדות אין בהן סכנה ולכן 'חילול שבת' יהיה באמצעות שינוי, לעומת שאר החולים שהם בכלל סכנה אין צורך לשנות כלל

מאירי (שבת קכח ע"ב ד"ה יולדת):

ואף על פי שבשאר חולים אין צריך שינוי, יולדת שאני שרובן אין בהן כל כך סכנה.

• דעת הרמב"ם

גישה זו ניתן לראות בדעת הרמב"ם שהבחין בין יולדת, בה הצריך שינוי כדברי הגמרא, לבין חולה שיש בו סכנה שם לא כתב את הצורך בשינוי אלא הרחיב את כל הפעולות כרגיל ביום חול

רמב"ם (ה' שבת פ"ב הי"א):

היולדת כשכורעת לילד הרי היא בסכנת נפשות ומחללין עליה את השבת, קוראין לה חכמה ממקום למקום וחותרים את הטבור וקושרין אותו, ואם הייתה צריכה לנר בשעה שהיא צועקת בחבליה מדליקין לה את הנר, ואפילו הייתה סומה מפני שדעתה מתיישבת עליה בנר ואף על פי שאינה רואה, ואם הייתה צריכה לשמן וכיוצא בו מביאין לה.

וכל שאפשר לשנות משנין בשעת הבאה, כגון שתביא לה חברתה כלי תלוי בשערה ואם אי-אפשר מביאה כדרכה.

רמב"ם (ה' שבת פ"ב ה"ב):

ומדליקין לו את הנר ומכבין מלפניו את הנר ושוחטין לו ואופין ומבשלין ומחמין לו חמין בין להשקותו בין לרחיצת גופו.

כללו של דבר, שבת לגבי חולה שיש בו סכנה הרי הוא כחול לכל הדברים שהוא צריך להן.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

« בביאור ההבחנה בין יולדת בה נדרש שינוי לבין חולה שיש בו סכנה שאין צורך בשינוי, כתב המגיד משנה כי חוליה של היולדת הוא חולי טבעי ורחוק מאוד -

מגיד משנה (הלי' שבת פ"ב הי"א):

ומלשון רבינו ז"ל נראה שאין חולה שיש בו סכנה בכלל השינוי אלא החיה, וזהו שכתב הרי היא בסכנת נפשות ולא הזכיר השינוי בחולי שיש בו סכנה וכתב למעלה כללו של דבר שבת לגבי חולה שיש בו סכנה הרי הוא כחול לכל הדברים וכו'.
והטעם בזה נראה, מפני שכאב היולדת וחבליה הם כדבר טבעי לה ואין אחת מאלף מתה מחמת לידה ולפיכך החמירו לשנות במקום שאפשר ולא החמירו בחולה.

ד. מחלוקת שולחן ערוך ורמ"א

1. דעת השולחן ערוך: השינוי רק ביולדת ולא בחולה

~ השולחן ערוך הזכיר את הצורך בשינוי רק ביולדת ולא הזכיר זאת ביחס לחולה שיש בו סכנה -

שולחן ערוך (או"ח הלי' שבת סימן של סעיף א):

יולדת היא כחולה שיש בו סכנה ומחללין עליה השבת לכל מה שצריכה, קוראין לה חכמה ממקום למקום, ומילדין אותה ומדליקין לה נר אפילו היא סומא.
ומכל-מקום בכל מה שיכולין לשנות משנין, כגון אם צריכים להביא לה כלי מביאו לה חברתה תלוי בשערה, וכן כל כיוצא בזה.

~ בנוסף, ביחס לעשיית מלאכות שבת לפיקוח נפש כתב השולחן ערוך שיש לעשות זאת לא ע"י גוי אלא ע"י יהודי. ניתן להסיק מכך שהוא אינו דורש מיעוט ושינוי מהדרך הרגילה למתן הרפואה במטרה למעט בחילול שבת -

שולחן ערוך (או"ח סימן שכח סעיף יב):

כשמחללין שבת על חולה שיש בו סכנה, משתדלין שלא לעשות ע"י אינם יהודים וקטנים ונשים אלא ע"י ישראלים גדולים ובני דעת.

2. דעת הרמ"א: נדרש שינוי גם בחולה

2.1 דברי הרמ"א

הרמ"א חלק על השולחן ערוך בשני העניינים - הן ביחס לדרישת השינוי במלאכה בחולה והן ביחס לעשיית המלאכה ע"י גוי, וכל זה כדי למעט ככל שניתן בחילול שבת -

רמ"א (או"ח סימן שכח סעיף יב):

ויש אומרים, דאם אפשר לעשות בלא דיחוי ובלא איחור ע"י שינוי, עושה ע"י שינוי.
ואם אפשר לעשות ע"י אינו יהודי בלא איחור כלל, עושין ע"י אינו יהודי, וכן נוהגים.
אבל במקום דיש לחוש שיתעצל האינו יהודי, אין לעשות ע"י אינו יהודי.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2.2 החולקים על הרמ"א

פוסקים רבים מיאנו בדברי הרמ"א, ביחס לדבריו אודות עשיית המלאכה ע"י גוי ולא ע"י יהודי, אך לא התייחסו לדבריו בעניין הצורך בשינוי - כלומר, האם לדבריהם העדפת עשיית המלאכה ע"י יהודי כוללת גם העדפת עשיית המלאכה כדרכה ללא שינוי, או שמא יש להבחין בין שני העניינים

• ט"ז: השוואה - אין צורך בשינוי

הפוסקים שמיאנו בדברי הרמ"א ביחס לעשיית המלאכה ע"י גוי נימקו זאת מחשש עתידי שבפעם אחרת לא יהיה גוי במקום והדבר יגיע לכלל סכנה.¹ סברה זו יפה היא גם ביחס לשינוי באופן עשיית המלאכה, שכן אם נדרוש שינוי מתמיד בכל חולה שיש בו סכנה, הדבר יכול להביא לידי סכנת נפשות עתידית

הט"ז ממאן בדברי הרמ"א, ולדבריו גם במקום בו אין חשש של עיכוב והגוי מצוי במקום אין לעשות חילול שבת ע"י הגוי, מטעמים נוספים עתידיים כגון מחשש שמא בעתיד יתרשלו ברפואה. וביחס לדברי הרמ"א שמדובר על מנהג, כתב הט"ז שמנהג זה אינו נכון כלל -

ט"ז (או"ח סימן שכ"ה):

ולי נראה דבר זה תימה, דכי היכי דיש איסור לעשות ע"י עכו"ם אם יש לחוש שיתעצל... הכי נמי יש חשש שמא אתה מכשילם לעתיד באם יראו עכשיו שאין עושין רק על ידי עכו"ם יסברו שיש איסור ע"י ישראל ולפעמים לא יהיו עכו"ם מצוי וע"י זה יסתכן החולה במה שימתינו על עכו"ם והרבה פעמים מצוינו בגמרא נמצא אתה מכשילן לעתיד לבוא... ואף שכתב רמ"א וכן נוהגין, אין מזה ראייה דלאו מנהג ותיקין הוא. גם מדברי הר"ן שמביא בית יוסף משמע כן, שכתב שמא יבוא הדבר כו', משמע דחש על העתיד אף על פי שעכשיו אין חשש.

• הבחנה בין יהודי לשינוי

~ לדעת הרא"ש, הסיבה שאין לעשות מלאכה בשבת לפיקוח נפש ע"י גוי היא מהסיבה שיהיה עיכוב במתן הרפואה על-ידו, שכן נצטרך לחפש אחריו ובכך נבוא לכלל סכנה לחולה.² אולם, עורך הרא"ש הבחנה בין עשיית המלאכות ע"י יהודי לבין עשייתן בשינוי. לדבריו, אמנם את המלאכות יש לעשות ע"י יהודי אבל אופן עשיית המלאכה יהיה בשינוי -

תוספות הרא"ש (יומא פד ע"ב ד"ה ואין):

ואין אומרים יעשו דברים הללו על ידי גויים ועל ידי קטנים אלא אפילו בגדולי ישראל - ואפילו יש כאן קטנים מזומנים לעשותו מיד, חיישין דילמא דזימנין דליתנהו ואתי לאהדורי בתרייהו ואתי לידי סכנה. אע"ג דגבי יולדת אמרינן בפרק מפנין דכל מה שאיפשר לשנויי משנינן כגון חברתה מביאה לה שמן בשערה, התם ליכא בשינוי זה שום דיחוי אבל אם היו מחזרין אחר גויים וקטנים אתי לידי דיחוי.

¹ ראו בהרחבה בשיעור הקודם, 'פיקוח נפש ע"י גוי' (אות ה).

² השו"ת הרא"ש (יומא פ"ח סימן יד): 'ואין עושין דברים הללו לא על ידי נכרים ולא על ידי קטנים אלא על ידי גדולי ישראל ואפילו יש שם קטנים לעשותן מיד, חיישין דזימנין דליתנהו ואתי לאהדורי בתרייהו'. אך לא התייחס לשינוי.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

~ האור זרוע מבחין בין עשיית מלאכה ע"י יהודי לבין הצורך בשינוי. לדבריו, החשש לתקלה וסכנת נפשות לחולה גדולה יותר אם נעשה את המלאכה ע"י גוי, שכן ייווצר עיכוב עתידי בחיפוש אחריו, לעומת עשיית המלאכה באופן של שינוי, שם אין כל-כלל חשש לתקלה וסיכון החולה -

אור זרוע (ח"ב הלכות ערב שבת סימן לח):

ואין אומרים יעשו דברים הללו ע"י עכו"ם וע"י קטנים אלא אפילו בגדולי ישראל, כלומר אפילו היכא דאיכא עכו"ם וקטנים מיד בהוא שעתא, אין אומרים להם לעשות היינו טעמא דאי אמרת לעשות על ידם כדאיתנהו מיד בהוא שעתא זימנין דליתנהו ואתי להדורי עליהו ואדהכי והכי יסתכן להכי עשו היתר גמור לגמרי ומצווה דכל חד וחד יהא זהיר מיד. מיהו תימא, דגבי יולדת... כל מה דאפשר לשינוי משנינן ומהדרי אהיתרא, והתם נמי איכא סכנת נפשות.

מיהו נראה, דבמקום שיכול לעשות ישראל עצמו ע"י שינוי ואין לו דיחוי בזה השינוי מוטב ודאי שיעשה בהיתר ואל יעשה באיסור, כגון התם דמיירי באם הייתה צריכה לשמן חבירתה מביאה לה בכלי דרך שעה דהואיל ואין שום דיחוי בהוא שינוי למה לא יעשה בהיתרא. אבל בע"י עכו"ם וקטנים, אף על גב דליכא דיחוי איכא למיחש דאתי לידי דיחוי כדפרישית, עכ"ל תוספות ריב"א.

• מחלוקת הרב אוירבך והרב ולדינברג

התלבטות זו של החולקים על הרמ"א, האם לדבריהם יש לחלוק על הרמ"א גם ביחס לאופן עשיית המלאכה בשינוי או רק למאן בדברי הרמ"א ביחס לעשיית המלאכה ע"י גוי, מצויה במחלוקת בין הרב שלמה זלמן אוירבך לבין הרב אליעזר יהודה ולדינברג -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יז, קונטרס רפואה בשבת פרק ב אות ב):

ומתוך האמור לא ברור לי גם הנחתו של כתר"ה שמניח בראשית דבריו בזה וכותב, שבגוונא שצריכים להחם מים עבור חולה שיש בו סכנה ואפשר להחם בחמה או בכלי שני בלי שום דיחוי ואיחור או דעת הרב אוירבך אם יש צורך לכתוב ואפשר לכתוב על-גבי דבר שאינו מתקיים מסתבר שבוודאי חייב לעשות באופן המותר ואדרבה כולם חייבים לדעת דכלי שני שרי וכלי ראשון אסור וכמו"כ חייבים לפרסם דכתיבה על-גבי דבר שאינו מתקיים קיל טפי מלכתוב על-גבי דבר המתקיים וכמו שכתוב דמאכילין הקל קל תחילה וחייבין לדעת מהו קל ומהו חמור.

ולדעתי כשם שבלעשות ע"י עכו"ם לא אמרינן דכולם חייבים לדעת דלעשות על ידו קיל טפי וחיישינן משום הכשלה לעתיד לבוא, כך הוא-הדין כן שיש לחשוש לכך כשמרגישים שעושה השינוי להעדיף החימום בחמה או בכלי שני, או לכתוב על-גבי דבר שאינו מתקיים, דחמירא הסכנתא בזה מהאיסורא שנאמר שצריכים לדעת, וכשמרגישים שעושה השינוי בכדי להקל בעשיית האיסור אזי חובה מוטלת עליו להודיע לרואים זאת שידעו שעושה כן מפני שמזמן לו לעשות בדרך זו בנקל, אבל עליהם לדעת שבפיקוח נפש מותר לעשות בפשיטות גם בכתב המתקיים וגם בחימום באש בכלי ראשון, ומי אומר לנו שגם במאכילין אותו הקל קל אין חובה ג"כ להודיע לראויים בכנ"ז אם ישנה הרגשה שמחזרין אחר הקל אף על פי שאין כל איחור בזה.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ה. הסבר דעת הרמ"א

מצאנו שתי דרכי הבנה בהסבר דברי הרמ"א, שיש לעשות את המלאכות ע"י גוי וכן ליצור שינוי באופן עשיית המלאכה

1. שבת דחוייה

הסבר זה נשען על ההנחה שהרמ"א מבקש למעט ככל שניתן ב'חילול שבת' במלאכות פיקוח נפש, שכן לדבריו שבת 'דחוייה' בפני מלאכות פיקוח נפש

שולחן ערוך הרב (או"ח סימן שכח סעיף יג):

ויש אומרים, שכיון שהשבת דחוייה היא ולא הותרה כלל מה שאפשר לעשות שלא יהא חילול מן התורה צריך לעשות שלא יהא חילול במלאכה מן התורה. ולכן, אם אפשר לעשות בלא דיחויי ובלא איחור ע"י שינוי עושה ע"י שינוי שאז אין איסור מן התורה, ואם אפשר לעשות ע"י נכרי בלא איחור כלל צריך לעשות ע"י נכרי מן התורה.

2. יכולת השינוי מעידה על שלילת ההיתר

לדעת הרב אריה פומרנצ'יק, גם אם ננקוט בשבת 'הותרה' בפני מלאכות פיקוח נפש, עדיין צריך לעשות את המלאכות בשינוי. לדבריו, בכל מקרה בו ניתן למנוע את חילול השבת ולמעט בה, אין היתר למלאכה זו. לפיכך, יש לעשות בשינוי את המלאכות של פיקוח נפש -

עמק ברכה (יום הכיפורים סימן ג):

אמנם אחר העיון נראה, דאפילו אם פיקוח נפש הותרה לגמרי בשבת, מכל-מקום אין ההיתר אלא דווקא על מה שהוא צורך להחולה. משא"כ כל מלאכה שאינו צורך להחולה, אין על זה שום היתר של פיקוח נפש בשבת.

וא"כ, כל מלאכה שאפשר לעשותה בשינוי, נמצא כשעושה אותה כדרכה אינה מצרכי החולה כלל, שהרי סגי לו במלאכה בשינוי. ונמצא שעל אותה המלאכה כדרכו אין עלה ההיתר של פיקוח נפש, כיון שאינו צריך למלאכה כדרכו.

ומפני זה אמרינן שמאכילין אותו הקל הקל, אף שפיקוח נפש הותרה, משום דבמקום שיש קל אין החמור מצרכי החולה ואין עליו ההיתר של פיקוח נפש כלל.

ובדעת הרמב"ם שאינו מצריך לשנות, צריך לומר דהוא מטעם חשש שלא יבוא לידי איחור בצורכי החולה אם יצטרך לשנות. ובלאו הכי על כורחך צריך לומר כן בדעת הרמב"ם, דהרי כתב להדיא שם דסכנת נפשות דחוייה אצלה השבת ולא הותרה, וא"כ ודאי דאם אפשר לעשות בהיתר ע"י שינוי דצריך לשנות. ועל כורחך דסבר הרמב"ם דאי אפשר לשנות משום חשש איחור בצורכיו של החולה.

? נפקא-מינה: מה הדין במלאכה שניתן היה לעשותה בשינוי, והיא התקיימה כדרכה - האם יש בכך איסור וחילול שבת (עמק ברכה), או שהדבר מותר (שולחן ערוך הרב)?

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

1. דוגמאות

1.1. כיבוי / הרחקת הנר

משנה שבת (פ"ב מ"ה):

המכבה את הנר מפני שהוא מתיירא מפני עובדי כוכבים, מפני לסטים, מפני רוח רעה, ואם בשביל החולה שישן - פטור.

1.1 מחלוקת הראשונים

• לדעת הרמב"ם, ההיתר לכבות את הנר בפני החולה הוא רק לאחר שביררנו שלא ניתן למנוע בדרכים אחרות ומותרות את העניין -

רמב"ם (פיהמ"ש שבת פ"ב מ"ה):

וזה החולה הוא חולה שיש בו סכנה, ובתנאי שאי-אפשר להעבירו למקום אחר ולא להסתיר את האור ממנו.

• הריטב"א מתקשה לקבל את ההנחה של הרמב"ם, שכן אם מדובר על חולה שיש בו סכנה אזי מותר לחלל עבורו את השבת, ומדוע אנו נצרכים להימנע מכך? לדבריו, החידוש במשנה הוא שיש לכבות את הנר או לעשות כל מלאכה לפיקוח נפש באופן מיידי ולא להמתין ולחפש דרכי היתר -

ריטב"א (שבת ל ע"א ד"ה לעולם):

ואם תאמר, אם בחולה שיש בו סכנה, פשיטא דמותר דאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים. ויש לומר... אשמעינן דבדבר של סכנה הזריז משובח ואין ממתניין לכפות כלי על הנר או להוציאה לבית אחר שבחצר.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

1.2 ביאור המחלוקת³

שולחן ערוך (או"ח סימן רעח סעיף א): "מותר לכבות הנר בשביל שיטן החולה שיש בו סכנה".

משנה ברורה (סימן רעח ס"ק א):

עיין ברמב"ם בפירוש המשנה, שכתב דדוקא בשאי-אפשר להוציא החולה למקום אחר או להסתיר האור ממנו, ורצונו לומר ע"י כפיית כלי על גביו... או ע"י הוצאה לחדר אחר, דאי לאו הכי בוודאי יותר טוב לטלטל מוקצה מלעבור על איסור כבייה.

~ לדעת הביאור הלכה, ההסבר בדעת הרמב"ם הוא שאם ניתן לעשות את המלאכה באופן של מיעוט בחילול שבת, אזי עשייתה בחילול שבת מהווה חיוב חטאת.

כלומר, ההיתר של מלאכות שבת בפיקוח נפש נאמר רק במקרה בו מוצו כל האפשרויות שבהיתר. ביאור זה תואם את דרכו של העמק ברכה, שאם אם נאמר 'הותרה', מכל-מקום אם ניתן לעשות את המלאכה בהיתר מסוים (כגון שינוי) אזי לא נאמר היתר כלל -

ביאור הלכה (שם ד"ה מותר):

ונראה, דלהרמב"ם אם אפשר לעשות עצה אחרת, לבד דאיסורא איכא גם חיוב חטאת איכא, דאי לאו הכי לוקמי הגמרא שם באופן זה ולכך קתני פטור ולא מותר... ומכל-מקום לדינא נראה להחמיר לכולי עלמא היכא די ש' לו עצה אחרת להסתיר האור ע"י כפיית כלי וכיוצא בזה, כי באיסור כבייה אף דהיא מלאכה שאינה צריכה לגופה מכל-מקום מפני שהיא קרובה מאד לאיסור תורה לא רצו להקל בה... היאך נבוא אנחנו להקל לכתחילה.

2. דעת המבי"ז

חולה שיש בו סכנה ונדרש לאכול, ואין בידינו מאכלי היתר אלא מאכלי איסור. יש להאכיל אותו במאכיל האיסור הקלים תחילה -

בבלי יומא (פג ע"א):

מי שאחזו בולמוס, מאכילין אותו הקל הקל - טבל ונבילה, מאכילין אותו נבילה. טבל ושביעית, שביעית.

רמב"ם (הלי מאכלות אסורות פי"ד הט"ז):

מי שאחזו בולמוס מאכילין אותו דברים האסורים מיד עד שיאורו עיניו, ואין מחזרין על דבר המותר אלא ממהרין בנמצא. ומאכילין אותו הקל הקל תחילה, אם האירו עיניו דיו, ואם לאו מאכילין אותו החמור.

• לדעת המבי"ז, דין זה שיש להאכיל אותו 'הקל הקל תחילה' הוא מדרבנן בלבד, שכן מהתורה הותרו האיסורים בפני חולה שיש בו סכנה. אם נבין כך בדבריו, הרי שהוא חולק על ההבנה של המשנה ברורה שלפיה יש למעט ככל שניתן בחילול שבת ולמצות את דרכי ההיתר -

קרית ספר (הלי מאכלות אסורות פי"ד):

וכן כל מי שמסוכן מאכילין אותו דברים אסורים - ונראה, דהא דאמרינן מאכילין הקל קל תחילה לא הוי

³ אפשר להסביר שהמחלוקת היא בשאלת 'הותרה' ו'דחוייה', כ"כ: **תורת רפאל** (או"ח סימן לו ד"ה ונלע"ד).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

אלא מדרבנן, דמדאורייתא אין לך דבר חמור שעומד בפני פיקוח נפש אלא עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים... הא שאר איסורין כולוהו אין עומדין בפני פיקוח נפש.

? הרב שלמה זלמן אוירבך העיר על דברי המבי"ט, שדבריו חידוש גדול, שכן מדוע יהיה מותר לאכול את האיסור החמור כאשר ניתן למעט באיסור ולאכול את הקל ממנו -

שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן ז):

דברי הקרית ספר הם חידוש גדול ורבים חולקים עליו, כי מצד הסברא נראה דאם הקל והחמור הם לפנינו למה יהא מותר להאכיל את החמור ללא שום צורך. ועיין במשנה ברורה **בביאור הלכה** (סימן רעח), דאם אפשר לעשות עצה אחרת וחילל שבת חייב חטאת.

! הבחנה בין החולה לחברו המסייע לו

הרב אוירבך מציע הסבר לדברי המבי"ט, ולפיו כוונתו היא שאמנם החולה עצמו יכול לאכול את האיסור החמור אף שיש לפניו איסור קל, משום שהותרו לו האיסורים במקום פיקוח נפש. אבל לחברו הבריא המגיש לו את המאכל או חברו שצריך לחלל שבת עבור הצלתו, אין היתר לחלל שבת אם יש דרך אחרת הממעטת באיסור שבת -

שו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן ז):

גם יתכן שהקרית ספר כתב כן רק כשנותנים להחולה עצמו מאכלות אסורות, אבל לא כשאחרים צריכים לעבור עבירה כחילול שבת וכדומה.

~ לדעת הרב עובדיה יוסף, הכוונה של המבי"ט פשוטה. כוונתו היא כללית, שהדרישה למעט בחילול שבת ולנסות למצות קודם כל דרכי היתר, היא מדרבנן בלבד -

שו"ת יחיה דעת (ח"ד סימן ל אות ד):

ועוד יש לומר, שאף על פי שמן התורה דין פיקוח נפש כמילה שהשבת הותרה אצלה, מדרבנן החמירו בפיקוח נפש שכל שאפשר לעשות בהיתר בלי שיהוי יעשו, ולכן אמרו שמאכילים אותו הקל תחילה... דמה שכתב הרמב"ם דחוויה היא שבת אצל סכנת נפשות היינו מדרבנן... וכן מבואר בדברי המבי"ט בקרית ספר (פרק יד מהלכות מאכלות אסורות).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ז. מסקנה

1. פסיקה אשכנזית וספרדית

1.1 מחלוקת שולחן ערוך ורמ"א

כפי שראינו, הדרישה לשינוי נתונה במחלוקת בין השולחן ערוך, שלא הזכיר זאת אלא ביחס ליולדת ולא לגבי חולה, ושם לא דרש אף לעשות ע"י גוי, לבין הרמ"א שדרש את השינוי במלאכה

~ **שולחן ערוך** (או"ח סימן של סעיף א) :

יולדת היא כחולה שיש בו סכנה ומחללין עליה השבת לכל מה שצריכה, קוראין לה חכמה ממקום למקום, ומילדין אותה ומדליקין לה נר אפילו היא סומא. ומכל-מקום בכל מה שיכולין לשנות משנין, כגון אם צריכים להביא לה כלי מביאו לה חברתה תלוי בשערה, וכן כל כיוצא בזה.

~ **שולחן ערוך** (או"ח סימן שכח סעיף יב) :

כשמחללין שבת על חולה שיש בו סכנה, משתדלין שלא לעשות ע"י אינם יהודים וקטנים ונשים אלא ע"י ישראלים גדולים ובני דעת.

~ **רמ"א** (או"ח סימן שכח סעיף יב) :

ויש אומרים, דאם אפשר לעשות בלא דיחוי ובלא איחור ע"י שינוי, עושה ע"י שינוי. ואם אפשר לעשות ע"י אינו יהודי בלא איחור כלל, עושין ע"י אינו יהודי, וכן נוהגים. אבל במקום די שחוש שיתעצל האינו יהודי, אין לעשות ע"י אינו יהודי.

~ **משנה ברורה** (סימן שכח ס"ק לה) :

ובלא איחור ע"י שינוי - דכל כמה דנוכל לעשות בהיתר לא שבקי התירא ונעשה באיסור. ונראה דהוא-הדין אם ע"י השינוי מתאחר הדבר מעט רק דאין החולי בהול נמי מתאחרים מעט כדי לעשות ע"י שינוי דאינו אלא איסור דרבנן.

1.2 מחלוקת הרב עובדיה יוסף והרב יהושע נויברט

~ **שמירת שבת כהלכתה** (פרק לב אות כח) :

כשמחללין את השבת להצלת חיי אדם, יש למעט ככל האפשר בעשיית איסורים (אם אמנם אין חשש שזה ישפיע לרעה על מצב החולה), וגם יש לצמצם את חומרת האיסור, דהיינו אם אפשר להציל מבלי לעבור אלא על איסור דרבנן, אסור לעבור על איסור תורה.

דבר האסור שאפשר לעשותו בשינוי, שלא כדרך עשייתו בחול - יעשהו בשינוי; דבר האסור שרגיל להיעשות בידי אדם אחד יעשהו שניים במשותף. אי-אפשר לעשותו בשניים במשותף, והוא נעשה בדרך כלל ביד אחת - יעשהו בשתי ידיו כאחד, שלא כדרך עשייתו בימות החול.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

בכל מקרה אשר יש בו חשש כלשהו, שההגבלות האמורות עלולות להביא לידי עיכוב מזיק בטיפול בחולה שבסכנה, או שהוא יחלש בגללן, יש להתעלם מהן, ויש לעשות לטובת החולה את הכל כבימות החול, כדי להצילו.

~ שו"ת אור לציון (ח"ב פרק לו שאלה ג בהערה):

ומכל מקום נראה, שכל החילוק הוא דווקא ביולדת בשעת הלידה שכיון שעצם הלידה דבר טבעי הוא ואין החשש גדול, החמירו בו חכמים. אבל קודם הלידה שיש יותר חשש שתסתכן אם לא יעשו את הדברים הראויים לה, דינה ככל חולה שיש בו סכנה שמחללין עליו את השבת בלא שינוי. ולכן מותר לטלפן לרופא וכדומה אף לצורך יולדת ללא כל שינוי.⁴

שו"ת יחיה דעת (ח"ד סימן ל):

שאלה: חולה שיש בו סכנה שמחללים עליו את השבת, האם צריכים להיזהר שלא לעשות שום מלאכה שאין בה משום פיקוח נפש של החולה, או מכיון שניתנה השבת להידחות בגלל פיקוח נפש, מותר לעשות לו מלאכה להקל ממכאוביו ויסוריו של החולה, אע"פ שאין בה תועלת כלל בנוגע למצבו המסוכן? ... מסקנא דדינא, חולה שיש בו סכנה שמחללים עליו את השבת, הואיל וניתנה השבת להידחות בגלל פיקוח נפש, מותר לעשות לו מלאכות אף להקל ממכאוביו ומיסוריו, כל שיש בהן קצת צורך לחולה, אף על פי שאין במניעתם שום חשש סכנה. ואין להחמיר בזה כלל.⁵

2. גם אם לא עשה בשינוי - אינו חייב חטאת

הרב שלמה זלמן אוירבך מעיר, שגם לדעת הרמ"א הדורש שינוי, מכל-מקום אם לא שינה ועשה את המלאכה אינו חייב חטאת. בכך גם לשיטת העמק ברכה שהעושה מלאכה בשבת במקום בו יכול היה לעשותה בשינוי, אין לו היתר, אך מכל-מקום אינו חייב חטאת -

שמירת שבת כהלכתה (פרק לב הערה כ):

ושמעתי מהגרש"ז איערבך זצ"ל... אף הסוברים שלכתחילה יש לעשות ע"י נכרי או בשינוי... לא הזכירו כלל דאי לא עביד הכי חייב חטאת... ובפרט לדעת הקרית ספר שהחויב לאכול הקל הקל תחילה אינו אלא מדרבנן. ואף שבסימן תריח סעי' ח בביאור הלכה ד"ה ואם, לא משמע הכי, יתכן דכוונתו שם רק אם די לו בפחות מכשיעור ולא כשצריך לשיעור שלם אלא שיכול לשהות בינתיים. ומה שכתב בסימן רעח בביאור הלכה... במכבה את הנר, דבכהאי גוונא שהיה אפשר להוציא את החולה מהחדר חייב חטאת, אפשר דהתם שאני משום דחשיב כאילו אין צריכים כלל לכבות.

⁴ כ"כ כף החיים (או"ח סימן שכ"ק ע"ד), שהצורך בשינוי הוא רק ביחס ליולדת.

⁵ ראו גם בדבריו הליכות עולם (ח"ד פרשת תצווה א, ד).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ח. סיכום

~ המחלוקת: הדרישה למעט ככל שניתן בחילול שבת עבור חולה שיש בו סכנה ולעשות שינוי במלאכה (כל עוד אין בכך חשש לסיכון יתר עבורו), נתונה במחלוקת השולחן ערוך והרמ"א.

~ טעם המחלוקת:

א. הותרה / דחוייה - הדרישה לשינוי נובעת מכך ששבת 'דחוייה'.

ב. לכוי"ע הותרה, אך כשאפשר לעשות בשינוי אין היתר כלל.

נפק"מ בין הטעמים: אם עשה מלאכה כשניתן לעשותה בשינוי -

פטור (הותרה) / חייב חטאת (אין היתר כשניתן לעשות בשינוי).

~ מימוש מעשי: יש לזכור, שלעיתים לא תהייה כ"כ מחלוקת מעשית שכן עשיית מלאכה בשינוי יכולה להוות חשש פיקוח נפש עבור החולה, ובמקרה זה גם הרמ"א יודה.